İran Dış Politikasında Nükleer Program, Nükleer Kriz ve Nükleer Müzakereler*

Doç. Dr. Murat Gül

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2949-2873>

Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kırıkkale
– TÜRKİYE

Emrah Karapınar

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9702-9712>

Doktora Öğrencisi / Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler
Anabilim Dalı, Kırıkkale – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 01.07.2019
Kabul: 13.09.2019
On-line Yayın: 30.09.2019

Anahtar Kelimeler

İran
Nükleer Program
Nükleer Kriz
Nükleer Müzakereler
Ulusal Çıkar

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29145>

Öz

Günümüzde, sivil ve askeri boyutuyla nükleer teknoloji, bir ülkenin güçlü bir dış politika izleyebilmesine olanak sağlayan en önemli etkenlerden biridir. Şah yönetimi tarafından İran'ın nükleer programının hayata geçirilmesinin ve İslam Devrimi sonrasında yeni rejim tarafından nükleer programa kaldığı yerden devam edilmesinin en önemli nedeni de nükleer teknolojinin dış politika üzerindeki bu rolüdür. Ancak, İran İslam Devrimi sonrasında İran rejiminin mevcut uluslararası düzene karşı çıkışı nedeniyle ABD, uluslararası sistemde dengelerin kendi aleyhine değişmesini istemediği için İran'ın nükleer programını bir tehdit olarak algılamıştır. Dolayısıyla da İran'a nükleer programı konusunda uluslararası baskı uygulamaya başlamıştır. Bu durumun üstesinden gelmek isteyen İran ise gizli nükleer faaliyetlere yönelmiştir. Ancak, 2002 yılında İran'ın gizli nükleer faaliyetleri gün yüzüne çıkmıştır. Böylece İran ve ABD arasında kısa sürede UAEA, AB, BM, Rusya ve Çin gibi önemli aktörlerin de dahil olduğu *nükleer kriz* ortaya çıkmıştır. Nükleer enerji ise İran için bir beka sorunu haline gelmiştir. Bu sebeple de İran'ın nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik izlediği politika İran dış politikasının en önemli gündem ve dinamiği olmuştur. İran nükleer enerji politikasını gerek dış politikasını güçlendirmek gerek bölgesel ve uluslararası güç dengesinde etkili bir rol oynamak için ideolojiden bağımsız olarak sürdürmüştür. Bu çalışmada da İran'ın dış politika çıkarlarının rejimden bağımsız olarak takip edildiği nükleer enerji politikası bağlamında ortaya konulacaktır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gül, M. ve Karapınar, E. (2019). İran Dış Politikasında Nükleer Program, Nükleer Kriz ve Nükleer Müzakereler. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 76, Autumn, p. 75-92.

* Bu makale, 1. yazar Doç. Dr. Murat Gül danışmanlığında 2. yazar Emrah Karapınar tarafından hazırlanan "İran Dış Politikasında Nükleer Program ve Nükleer Müzakereler: Diplomasinin Zaferi mi?" başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

Nuclear Program, Nuclear Crisis and Nuclear Negotiations in Iran's Foreign Policy

Assoc. Dr. Murat Gül

Kirikkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Kirikkale – TURKEY

Emrah Karapınar

Kirikkale University, Institute of Social Sciences, Department of International Relations, Kirikkale – TURKEY

Article History

Submitted: 01.07.2019

Accepted: 13.09.2019

Published Online: 30.09.2019

Key Words

Iran

Nuclear Program

Nuclear Crisis

Nuclear Negotiations

National Interest

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.29145>

Abstract

Today, nuclear technology, with its civilian and military aspects, is one of the most important factors to enable a country to pursue an influential foreign policy. The most important reason behind actualisation of Iran's nuclear program under the Shah regime and the policy to continue the program following the Islamic Revolution is inter-linked to this effect of nuclear technology over foreign policy. However, since the Iranian regime has been backlashing the existing international order following the Iran's Islamic Revolution and the US does not want change in the international balance of power against itself, the US has been considering Iran's nuclear program as a threat. Hence, the US has started an international campaign against Iran due to its nuclear program. In order to overcome this campaign and pressure, Iran has directed its route to secret nuclear activities. However, in 2002, Iran's secret nuclear activities were brought to light. Since then a *nuclear crisis* emerged between Iran and the USA, into which international actors such as IAEA, EU, UN, Russia and China became involved. Nuclear energy, therefore, became an issue of survival for Iran. To this end, the policy pursued by Iran towards nuclear crisis and nuclear negotiations has become the most critical agenda matter and dynamic of Iran's foreign policy. In order to strengthen its foreign policy and to play a more prominent role in regional and international balance of power, Iran has sustained its nuclear policy independent from the ideological determination. In this study, the determination of Iran to achieve its foreign policy goals independent from the ideological determination will be set forth through the analysis of the nuclear energy policy.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD), *nükleer silaha sahip ilk ve tek ülke* statüsüne ulaşmıştır. Tahrip gücü ve caydırıcı özelliği çok fazla olan bu silaha diğer ülkelerin ulaşmasını istemeyen ABD yönetimi, nükleer alanda gizlilik politikası izlemeye başlamıştır. İzlenen bu politika kapsamında ABD Kongresi diğer ülkelerle nükleer alanda bilgi paylaşımının engellenmesini öngören *McMahon Act*'ı (Atom Enerjisi Yasası-1946) kabul etmiştir. Ancak rakibi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 1949 yılında nükleer silah geliştirme kapasitesine ulaşmasıyla birlikte ABD'nin izlediği gizlilik politikası esnemeye başlamıştır. Böylece; ABD, nükleer alanda sahip olduğu bilgileri müttefikleri İngiltere ile paylaşmaya başlamıştır

İngiltere ve yine daha önceden ABD ile nükleer alanda işbirliğine gitmiş olan Kanada'ya ait firmalar, önlerinde nükleer alanda bilgi paylaşımını kısıtlayan herhangi bir engel bulunmadığı için bu bilgileri pazarlamaya başlamışlardır. İngiliz ve Kanada firmalarının gerçekleştirmiş olduğu bu faaliyetler sonucunda büyük kazançlar elde ettiğini gören ABD yönetimi, bu konuda ABD firmalarının da uluslararası pazarda rekabete girebilmeleri için gizlilik politikasını değiştirme kararı almıştır. Bundan sonra ABD'nin izleyeceği politika nükleer teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanımının yaygınlaştırılması, ama bu yapılırken de nükleer silah üretiminin teşvik edilmemesi ve gerekirse bunu engelleyecek tedbirlerin alınması doğrultusunda idi.¹ ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower, 8 Aralık 1953 tarihinde gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurul Toplantısı'nda *Barış için Atom* olarak bilinen tarihi konuşmasıyla ABD'nin izleyeceği bu yeni politikayı dünya kamuoyuna tanıtmıştır.² Nihayetinde de ABD Kongresi 1954 yılında, ABD'li firmaların uluslararası piyasaya girmelerine engel olan 1946 tarihli *McMahon Act*'ı nükleer gizliliği azaltacak ve ikili nükleer işbirliğine izin verecek şekilde değiştirmiştir.

ABD bu dönemde yalnızca Batılı müttefikleriyle değil, rakibi SSCB ile de nükleer teknoloji konusunda uluslararası piyasada yer alma yarışına girmiştir.³ ABD'nin bu rekabet çerçevesinde nükleer silahlara sahip olmama koşuluyla yaptığı ikili anlaşmalar İran'ın da içerisinde olduğu SSCB'yi çevreleyen CENTO üyesi ülkeleri de kapsamıştır. Bir sonraki başlık altında nedenleri ele alınacağı üzere Şah yönetimi de nükleer teknolojiye oldukça sıcak bakmıştır. Nitekim Şah yönetimi, İran'ın nükleer programını başlatmış ve etkili bir nükleer enerji politikası izlemeye gayret etmiştir.⁴

ABD Başkanı Richard Nixon'un ABD'nin Orta Doğu'daki çıkarlarını SSCB tehdidinden korumak için caydırıcı güç olarak Şah'ı desteklemesi ve 6 Ekim 1973 tarihinde başlayan Arap-İsrail Savaşı nedeniyle artan petrol fiyatlarının İran'ın gelirini arttırması Şah yönetiminin daha etkili bir nükleer enerji politikası izleyebilmesine olanak sağlamıştır. Nihayetinde de daha önce 10,000 MW'lık nükleer güç kapasitesine ulaşmayı hedefleyen Şah yönetimi 1974 yılının Mart ayında yaptığı açıklamayla 1994 yılına kadar 23,000 MW'lık nükleer güç kapasitene ulaşılmasının hedeflendiğini ilan

¹ Mustafa Kibaroglu, "İran'ın Nükleer Programı: Aktörleri ve Etkileri", ed., Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, *Kaosa Doğru İran: Güncel İran İncelemeleri*, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s. 72.

² Eisenhower'ın gerçekleştirmiş olduğu konuşmasının tam metni için bkz. International Atomic Energy Agency, "Atoms for Peace Speech", <https://www.iaea.org/about/history/atoms-for-peace-speech> (Erişim: 02.07.2019.)

³ Her iki ülke de müttefikleri ile bağlarını güçlendirmenin yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin karşısında değerlerini arttırmak istemiştir. (Kaan Ata, *Barış İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fiziğinin Kurumsallaşmasına Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012. s. 17.)

⁴ İran'ın ilk nükleer araştırma reaktörü, ABD şirketi *American Machine and Founduray* tarafından 1967 yılında Tahran Üniversitesinde kurulmuştur. (Mohammad Sahimi, "Iran's Nuclear Program-Part I: Its History", *Payvand*, 2 Ekim 2003.) <http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html> (Erişim:01.07.2019)

etmiştir.⁵

Şah yönetimi nükleer alanda yalnız ABD ile değil, aynı zamanda Batı Almanya ve Fransa gibi ülkelerle de işbirliğine gitmiş ve bu ülkelerin firmalarıyla anlaşmalar imzalamıştır. Örneğin 1974 yılında Batı Almanya firması *Kraftwerk Union AG* ile Buşehr’de iki adet 1,200 MW’lık hafif su reaktörünün kurulması için, Fransız firması *Framatome* ile de Darhovin’de iki adet 950 MW’lık basınçlı su reaktörünün kurulması için anlaşmalar imzalamıştır.⁶ Şah yönetimi ayrıca Fransa ile Fransız yasaları altında nükleer alanla ilgili *Sofidify* şirketini de kurmuştur. Bu şirketin hisselerinin %60’ı Fransa’ya, kalan %40’ı ise İran’a aitti. Daha sonra Fransız Atom Enerji Kurulu, uranyum zenginleştirme konsorsiyumu olan *Eurodif*’deki %25’lik hissesini *Sofidify*’e satmıştır. Böylece İran tamamen bir Avrupalı kuruluş olan *Eurodif*’in de %10’luk payına sahip olmuştur.⁷

1- ŞAH YÖNETİMİ GERÇEKTE NE İSTİYORDU?

Şah yönetimine göre, nükleer teknolojiye/programa sahip olmak istemelerinin nedeni nükleer teknolojinin tamamen sivil boyutuyla sunduğu avantajlardan kaynaklanıyordu. Güçlü bir dış politika izlenebilmesiyle (daha bağımsız hareket edebilme, perspektifin genişlemesi, hedefe daha kolay ulaşabilme) doğrudan alakalı olan bu avantajlardan ilki; nükleer teknolojinin sunduğu *ekonomik/mali* avantajdır. Şah yönetimi İran’ın ihtiyaç duyduğu enerjiyi sahip olunan fosil yakıtlar yerine nükleer enerji gibi alternatif enerji kaynaklarından elde ederek, tasarruf edilen fosil yakıtları da ihraç etmek istiyordu. Böylece ülkeye daha fazla para akışı sağlanacak ve ülke ekonomisi güçlenecekti. Ülke ekonomisinin güçlenmesi ise başta askeri olmak üzere diğer alanların güçlendirilmesine daha fazla kaynak ayrılabilmesi anlamına da geliyordu. Nükleer teknolojinin sivil boyutuyla sunduğu ve güçlü bir dış politika izlenebilmesiyle doğrudan alakalı olan avantajlardan ikincisi ise *prestij* avantajıdır. İran’ın teknoloji açısından modern bir ülke seviyesine ulaşması/modernizasyonu İran’a uluslararası arenada bir prestij kazandıracaktı. Böylece Şah yönetimi gerek İran’ın askeri ve ekonomik gücü gerekse prestiji sayesinde güçlü bir dış politika izleyebilecek ve İran’ı başta bölge olmak üzere uluslararası arenada etkin bir konuma getirebilecekti.

Şah yönetimi her ne kadar nükleer teknolojinin askeri boyutundan yararlanmak istemediklerine, yani nükleer silah sahibi olmayı hedeflemediklerine yönelik açıklamalarda bulunmuş olsa da Şah, Fransız gazetesi *Le Monde*’ye verdiği bir röportajda nükleer silaha sahip olma konusundaki soruya “*Kesinlikle ve herkesin tahmin ettiğinden daha kısa bir süre içerisinde*” şeklinde cevap vermişti.⁸ Ancak İranlı yetkililer Şah’ın bu açıklamasını hemen yalanlayarak, nükleer silah üretme niyetinde olmadıklarını ama diğer ülkelerin nükleer silahlara sahip olmaları durumunda kendilerinin de bu konudaki politikalarını yeniden gözden geçireceklerini açıklamışlardır. Daha sonra Şah da konuyla ilgili yaptığı açıklamada nükleer silah sahibi olmayı hedeflemediklerini, ama bölgedeki diğer ülkelerin nükleer silahlara sahip olmaları durumunda ulusal çıkarlar gereği tüm ülkelerin aynı şeyi isteyeceğini söylemiştir.⁹

Çoğu kaynaklar Şah yönetiminin nükleer teknolojinin askeri boyutundan da yararlanmayı hedeflediğini iddia etmektedir. Bu iddiaların somut kaynaklarından birini yukarıda ele alındığı üzere

⁵ Mohammad Sahimi, “Iran’s Nuclear Energy Program-Part V: From the United States Offering Iran Uranium Enrichment Technology to Suggestions for Creating Catastrophic Industrial Failure”, *Payvand*, 22 Aralık 2004. <http://www.payvand.com/news/04/dec/1186.html> (Erişim:10.07.2016)

⁶ Mohammad Javad Zarif, “Tackling The Iran-U.S. Crisis: The Need for a Paradigm Shift”, *Journal of International Affairs*, Spring/Summer 2007, Vol: 60, No: 2, s. 80.

⁷ Eurodif; Fransa, Belçika, İspanya, İtalya ve İsviçre’nin ortak girişimi ile 1973 yılında kurulmuştur.

⁸ Department of Defence National Military Command Center, “Interview with Shah”, 24 Haziran 1974. <http://nsarchive.gwu.edu/nukevault/ebb268/doc01a.pdf> (Erişim: 01.07.2019)

⁹ Department of Defence National Military Command Center, “Further Remarks by Shah on Nuclear Weapons”, 25 Haziran 1974. <http://nsarchive.gwu.edu/nukevault/ebb268/doc01b.pdf> (Erişim: 02.07.2019)

Şah'ın *Le Monde* gazetesine verdiği röportaj oluşturmaktadır. Bir diğer kaynak ise İran'da 1979 yılında gerçekleşen devrim sonrasında Tahran'da ele geçirildiği söylenen belgelerdir. Bu belgelere göre; Şah yönetimi, nükleer başlık taşıyan füzeler elde etmek için 1970'lerin sonunda İsrail ile müzakereler gerçekleştirmiş ve söz konusu müzakereler bölgede dengelerin bozulmasını istemeyen ABD'den gizlenmiştir.¹⁰

Bölgede özellikle 1970'lerde yaşanan gelişmeler incelendiğinde Şah yönetimini nükleer silahlara sahip olma konusunda motive edebilecek gelişmelerin yaşandığı da görülmektedir. Örneğin, 1971 yılında İngiltere'nin Süveyş'in doğusundan ayrılması ve ABD'nin Vietnam Savaşı'ndan sonra ek güvenlik vaatlerini üstlenmedeki gönülsüzlüğü nedeniyle Körfez'de bir güç boşluğu oluşmuştu.¹¹ Bu boşluğu doldurmak için Irak ile rekabete giren Şah yönetimi, nükleer silahların İran'a vereceği gücü daha yakından hissetmiş olabilir. Yine, komşusu Hindistan'ın 1974 yılında gerçekleştirdiği nükleer silah denemesi de Şah yönetimini bu konuda motive etmiş olabilir. Zaten Hindistan'ın nükleer silah denemesi Şah'ın nükleer program konusundaki aşırı arzusuyla birleşince ABD, İran'ın nükleer silah elde etme çabası içerisinde olabileceğinden şüphelenmeye başlamıştır.¹² Bölgede yaşanan bu gelişmeler daha önce İran'ın zayıflığından dolayı defalarca işgal edilmesinin getirdiği psikolojik durum ve İran'ı başta bölge olmak üzere uluslararası arenada etkili bir aktör haline getirmek isteyen Şah yönetiminin bu hedef doğrultusunda İran'ı konvansiyonel silah deposu haline getirmesi gerçeğiyle birleşince Şah yönetiminin uluslararası arenada çok büyük bir caydırıcı niteliği bulunan ve güçlü bir dış politika izlenmesine olanak sağlayan nükleer silahlara sahip olmayı hedeflediğine yönelik iddialar daha da güçlenmektedir.

2- İRAN İSLAM DEVRİMİ VE YENİ DİŞ POLİTİKA ANLAYIŞI

1970'li yıllara gelindiğinde gelir dağılımındaki dengesizlik, Şah'ın tek parti sistemini ilan etmesi, yabancı karşıtlığı -özellikle ABD karşıtlığı-, Şah'ın gizli polis servisi SAVAK'a olan tepki ve sosyo-kültürel¹³ durum gibi nedenlerle İran içerisinde var olan huzursuzluklar artmaya başlamıştı. Artan bu huzursuzluklar ise farklı fikirlerden birçok grubu Şah'ı devirme gayesinde bir araya getirmiştir. Nihayetinde de yaşanan gelişmeler sonucunda Şah 16 Ocak 1979 tarihinde tatil gerekçesiyle İran'ı terk etmiş ve devrimin sembol isimlerinden/liderlerinden Ruhullah Musavi Humeyni 1 Şubat 1979 tarihinde İran'a dönmüştür.¹⁴ Ardından Humeyni yanlıları kısa bir süre içerisinde ülkedeki bütün kurumları ele geçirerek ülkedeki tek hakim güç konumuna gelmiştir.

İran, Şah Muhammed Pehlevi döneminde (1941-1979) İkinci Dünya Savaşı sonrasında, özellikle de Musaddık'ın devrilmesi sonrasında (1953), İslam Devrimi'ne kadarki süreçte ABD ve Batı Bloku'nun yanına konumlandırılmış ve bu konuma uygun olarak da dış politika izlenmişti. Bu süreçte konvansiyonel silahlanma ve nükleer teknoloji konusunda Batı tarafından desteklenen İran, Soğuk Savaş boyunca Basra Körfezi, Orta Doğu ve Avrasya coğrafyasında SSCB ve Doğu Bloku'na karşı *cephe ülke* işlevi görmüş, ABD ve Batı Bloku'nun bölgedeki *karakolu* rolünü üstlenmiştir.¹⁵ Ancak, gerçekleşen İslam Devrimi ile söz konusu dış politika anlayışında bütünüyle değişikliğe gidilmiştir. Bundan sonra

¹⁰ Elaine Sciolino, "The World; Nuclear Ambitions Aren't New for Iran", *The New York Times*, 22 Haziran 2003.

¹¹ The International Institute for Strategic Studies, *Iran's Strategic Weapons Programmes: A Net Assessment*, ed., Gary Samore, Routledge Taylor and Francis Group, New York, 2005, s. 9.

¹² ABD bölgede dengelerin bozulmaması için nükleer silahların yaygınlaşmasının karşısında yer alıyordu. Dolayısıyla da İran her ne kadar Körfez'de ABD'nin önemli bir müttefiki olsa da ABD İran'ın nükleer silah sahibi olmasına sıcak bakmamıştır.

¹³ Sosyo-kültürel durum özellikle muhafazakâr çevreler tarafından eleştiriliyordu.

¹⁴ Humeyni 1964 yılında sürgün edilmişti.

¹⁵ Atilla Sandıklı, Bilgehan Emekler, "İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri", s. 423. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf> (Erişim: 25.06.2019)

İran'ın izleyeceği dış politikanın temelini *bağımsız dış politika* (ne şark ne garb) ve *devrim ihracı* kavramları oluşturmaya başlamıştır. Bağımsız dış politikayla İran ile büyük siyasi güçlerin stratejik çıkarları arasına mesafe koyuluyordu.¹⁶ Devrim ihracıyla da İslam Devrimi'nin diğer ülkelere yayılması sağlanarak İran'ın bölgedeki tek egemen güç ve İslam dünyasının en güçlü üssü haline getirilmesi hedefleniyordu. Yani izlenecek olan yeni dış politikayla İran'ı merkez alan yeni bir eksen yaratılmak isteniyordu.

3- İSLAM DEVRİMİ'NİN NÜKLEER PROGRAMA YAKLAŞIMI

Şah'ın devrilmesinin ardından İran dış politikasında yaşanmaya başlayan köklü değişiklik Şah yönetimi tarafından güçlü bir dış politika izlenebilmesinde önemli araçlardan/dinamiklerinden biri olarak görülen nükleer programa da direkt olarak yansımıştır. İran'ın yeni yöneticileri tarafından nükleer program, maliyeti nedeniyle dış ülkelere bağımlılık yaratacağı, dolayısıyla da ülkenin bağımsızlığını zedeleyeceği şeklinde algılanmıştır. Nükleer silah üretme konusunda ise dini engel bulunuyordu. Çünkü, İslam Devrimi'nin lideri Humeyni nükleer silahların masum insanları ayırt etmeden öldürebilecek niteliğe sahip olmasına dikkat çekiyor, bu nedenle de nükleer silahlara sahip olma fikrine dini açıdan sıcak bakmıyordu. Bu nedenlerle devrimin ilk zamanlarında nükleer program kesintiye uğramıştır.

İslam Devrimi'nin hemen ardından Irak ile yaşanan savaş İran yönetiminin nükleer program konusunda izlemiş olduğu politikayı yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur. Savaş nedeniyle İran'ın ekonomik durumu iyice kötüye gitmişti. Üstelik gerek savaşta zarar gören altyapısı gerekse artan nüfusu nedeniyle elektrik enerjisine olan ihtiyacı da bir hayli artmıştı. Bu ihtiyacın fosil yakıtlardan karşılanması ise fosil yakıt ihracatının azalmasına neden oluyordu. Eğer ülkenin elektrik ihtiyacı fosil yakıt yerine nükleer teknoloji ile sağlanabilirse elektrik enerjisi üretimi için harcanan fosil yakıtlar ihraç edilebilecek, böylece ihtiyaç duyulan paranın ülkeye akışı sağlanabilecekti. Ayrıca savaş sırasında Irak, İran'a karşı kimyasal ve biyolojik silah da kullanmıştı. İran yönetimi bu tür silahları dini açıdan ahlaki görmüyordu, ama bu silahların gücünü yaşayarak çok yakından görmüştü. Bunun sonucunda İran yöneticilerinin ve kamuoyunun bir kısmı, nükleer silahlar dâhil, bu tür teknolojilere/silahlara sahip olmanın ne kadar önemli olduğunu anlamıştı.¹⁷ Öyle ki kullanılsa bile bu silahlara sahip olmak o ülkeye uluslararası arenada çok önemli bir caydırıcı güce sahip olma olanağı veriyordu. Bu da İran'a müdahale edecek veya İran aleyhine politika izleyecek aktörlerin bir kez daha düşünmesini sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda İslam Devrimi sonrası temel alınan iddialı dış politikanın uygulanmasında da çok önemli kazanım sağlayacaktı.

Nükleer programın yeniden hayata geçirilmesini savunan yöneticilerin başında, daha sonra cumhurbaşkanlığı makamını devralacak olan, İran İslami Şura Meclisi Başkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani geliyordu. Her ne kadar ileriki süreçlerde aksi yönde açıklamalarda bulunmuş olsa da 1988 yılında yaptığı bir açıklamadaki *"Biz kimyasal, bakteriyel ve radyolojik silahların savunma ve saldırıda kullanılmasında kendimizi tamamen donatmalıyız."* cümlesi Rafsancani'nin nükleer silah elde etme konusunda da istekli olduğunu açıkça gösteriyordu.¹⁸

Rafsancani'nin girişimleri sonucunda Humeyni ve diğer mollalar nükleer programın yeniden hayata geçirilmesi konusunda ikna edilmiştir. Her ne kadar Humeyni engeli aşılmış olsa da bu konuda İran'ın önünde hâlâ iki önemli engel bulunuyordu. Bunlardan ilki; İran'ın nükleer altyapısının

¹⁶ İslam Devrimi'nin lideri Humeyni tarafından ABD *büyük şeytan*, SSCB *küçük şeytan*, Körfez ülkeleri de *minik şeytanlar* olarak nitelendiriliyordu.

¹⁷ İran batıdan İsrail; doğudan Pakistan, Hindistan ve Çin; kuzeyden ise Rusya gibi nükleer silah sahibi ülkelerle çevriliydi.

¹⁸ Elaina Sciolino, "Report Says Iran Seeks Atomic Arms", *The New York Times*, 31 Ekim 1991.

oluşturulmasında çok önemli bir rol oynamış olan ABD'ydi. Çünkü müttefiklikten çıkmış ve bölgede ABD ve müttefiklerinin çıkarlarını hedef alan İran'ın güçlenmesi ABD'nin aleyhine bir durumdu. İran'ın nükleer silaha sahip olması ise ABD ve müttefiklerinin yalnızca bölgedeki çıkarlarını zedelemekle kalmayacak, aynı zamanda doğrudan kendi güvenliklerine yönelik bir tehdidi de beraberinde getirecekti. Bu nedenlerle ABD, İran'ın nükleer faaliyetlerini engellemek için uluslararası kampanya yürütmeye başlamıştır. İran'ın önündeki ikinci engel ise nükleer alanda uzman önemli bilim insanlarının devrim sonrası ülkeyi terk etmiş olmasıydı. Bu göç nükleer alanda uzman bilim insanlarının yeniden yetiştirilmesi anlamına geliyordu. Fakat bu da İran açısından kısa sürede üstesinden gelinebilecek bir durum gibi görünmüyordu.

Nihayetinde İran yönetimi, önündeki bütün engellere rağmen nükleer programı yeniden hayata geçirmiş ve baskıların üstesinden gelebilmek için de gizli faaliyetlere yönelmiştir. Bu süreçte İran Çekoslovakya, Brezilya, Arjantin, Pakistan, İspanya, Çin ve Humeyni tarafından küçük şeytan olarak nitelendirilen SSCB¹⁹ gibi ülkelerle nükleer alanda işbirliği arayışına girmiştir.²⁰

4- NÜKLEER KRİZİN ORTAYA ÇIKIŞI

İran'ın mevcut rejimine son vermeyi hedefleyen İran Ulusal Direniş Konseyi'nin üyesi Ali Rıza Caferzade'nin 14 Ağustos 2002 tarihinde Washington D.C.'de gerçekleştirmiş olduğu basın toplantısında İran'ın Natanz'da uranyum zenginleştirme tesisine ve Arak'ta ağır su reaktörüne sahip olduğuna yönelik açıklamalarıyla İran'ın gizli nükleer faaliyetleri gün yüzüne çıkmıştır.²¹ Böylece İran ve ABD arasında uzun süre dünya gündeminin ilk sıralarında yer alacak olan nükleer kriz başlamış ve İslam Devrimi sonrası iki ülke arasında oluşan gerilim bir üst boyuta taşınmıştır. Söz konusu krize kısa bir süre içerisinde Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA), Avrupa Birliği (AB), BM, Rusya ve Çin gibi önemli aktörler de dahil olmuştur.

Nükleer kriz ile birlikte, İran'dan derhal nükleer programını askıya alması, hatta uranyum zenginleştirme ve dönüşümü ile ilgili tüm faaliyetlerini daimi olarak terk etmesi istenmiş ve özellikle nükleer programı konusunda baskı arttırılmıştır. Öyle ki ABD ve İsrail tarafından İran'a yönelik askeri müdahale bile gündeme getirilmiştir. Bu süreçte İran'ın önünde iki seçenek bulunuyordu: İran ya bir uluslararası anlaşma olan NPT²² ile sağlanan nükleer teknoloji haklarından vazgeçerek rakipleri

¹⁹ İslam Devrimi sonrasında İran'ın nükleer alanda işbirliği arayışı Rusya ve Çin ile ilişkilerinin gelişiminde çok önemli bir rol oynamıştır.

²⁰ 1988 ve 1989 yıllarında İran'ın nükleer faaliyetlerinin hızlanmasında etkili olacak önemli gelişmeler yaşanmıştır. İran-İrak Savaşı 1988 yılının Ağustos ayında imzalanan ateşkes ile sona ermiş ve İran toparlanma sürecine girmiştir. 3 Haziran 1989 tarihinde ise dini lider Humeyni yaşamını yitirmiş ve yerine nükleer programa sıcak bakan Ayetullah Ali Hamaney gelmiştir. Böylece, her ne kadar nükleer programın yeniden hayata geçirilmesine gönülsüz olarak izin vermiş olsa da ülke içerisindeki nükleer karşıtı en büyük engel ortadan kalkmıştır. Ayrıca 3 Ağustos 1989 tarihinde cumhurbaşkanlığı makamına pragmatist anlayışın daha ön plana çıktığı bir dış politika yürütecek olan ve nükleer programın en büyük destekçilerinden biri olan Rafsancani gelmiştir.

²¹ Basın toplantısının detayı için bkz. *Global Security*, <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/natanz.htm> (Erişim: 26.06.2019)

²² *Non-Proliferation Treaty* (NPT-Nükleer Silahların Yayılmasının Önlemesi Anlaşması), 1 Temmuz 1968 tarihinde imzalanmış ve 1970 yılında yürürlüğe girmiştir. İran da NPT'yi imzaya açıldığı gün olan 1 Temmuz 1968 tarihinde imzalamıştır. 1970 yılının Şubat ayında ise İran Meclisi tarafından onaylanmıştır. Böylece NPT'nin 4. maddesinin 2. fıkrası uyarınca; barışçıl amaçlı olmak şartıyla İran'ın gerek nükleer enerjinin araştırılması, üretilmesi ve kullanılmasını sağlayacak cihaz, madde, bilimsel ve teknolojik bilgilerin alışveriş hakkı gerekse nükleer teknolojilerinin daha da geliştirilmesi için tek başına, başka ülkelerle veya uluslararası örgütlerle birlikte katkıda bulunmak üzere işbirliği yapma hakkı tanınmıştır. Ancak İran da bu anlaşmanın 2. maddesi uyarınca, nükleer silah ve nükleer patlayıcı araç temin etmemeyi ve bu konuda arayış içerisinde olmamayı taahhüt etmiştir. (Anlaşma metni için bkz. International Atomic Energy Agency, "The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", INFCIRC/140, 22 Nisan 1970.)

karşısında geri adım atacak ya da söz konusu haklarını ne pahasına olursa olsun savunarak rakipleri dâhil uluslararası topluma kabul ettirecekti. İran'ın haklarından vazgeçerek geri adım atması rakipleri ve eksen etrafına almak istediği aktörler karşısında prestij kaybetmesi ve İslam Devrimi'nden bu yana oluşturmaya çalıştığı kendisini merkeze alan yeni bir eksen yaratma hedefinde büyük bir yenilgi anlamına geliyordu. Geri adım atmamaya haklarını rakipleri dâhil uluslararası topluma kabul ettirmeyi başarması ise sürdürmüş olduğu dış politikanın hanesine yazılacak büyük bir zafer ve gerek rakiplerine gerekse eksen etrafına almak istediği aktörlere rüşünü ispat etmesi anlamına geliyordu. İran önündeki bu seçeneklerden ikincisini tercih etmiştir. Ancak bu seçenek İran'a olası bir askeri müdahale riskini de beraberinde getirmiştir. Bu da başta rejimin olmak üzere İran'ın varlığını doğrudan ilgilendiren bir durumdu. Bu nedenlerle İran'ın nükleer krize ve gerçekleştirilecek olan nükleer müzakerelere yönelik izleyeceği politika İran dış politikasının en önemli gündem ve dinamiğini oluşturmuştur.

5-HATEMİ YÖNETİMİNİN NÜKLEER KRİZE VE NÜKLEER MÜZAKERELERE YÖNELİK YAKLAŞIMI

Nükleer kriz, ılımlı bir dış politika savunucusu olan İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi yönetiminin ikinci döneminde ortaya çıkmıştır. Hatemi yönetiminin krize yönelik izlediği resmi dış politika, sahip oldukları nükleer program konusunda kısmi şeffaflık sağlayarak ve barışçıl nükleer enerjiye sahip olma hakkından taviz vermeden uluslararası toplum ile iyi ilişkiler kurarak meseleyi barışçıl yollarla çözüme şeklindeydi. Bu politika kapsamında atılan adımlarla sorun çıkaran taraf olmaktan kaçınılmış, İran üzerindeki kuşkular azaltılmaya çalışılmış ve İran'ın uluslararası toplumdan izole edilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Hatemi yönetimi izlenen bu politika kapsamında, uranyum zenginleştirmeyi planladıklarını açıklamış ve UAEA Başkanı Muhammed ElBaradei'nin Natanz tesisine ziyaretini kabul etmiştir. Ayrıca bu süreçte ABD önderliğindeki koalisyonun Irak'ı başarılı bir şekilde işgal etmesiyle kendilerine yönelik olası bir askeri müdahale konusunda kaygıları artan Hatemi yönetimi, 2003 yılının Mayıs ayında ABD'ye nükleer programı konusunda kaygıların giderilmesi ve aralarındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için görüşmelerin başlatılmasını öneren gizli bir teklifte de bulunmuştur.²³ Fakat ABD yönetimi, İran ile görüşmeler gerçekleştirmenin çok fazla bir kazanım sağlamayacağına karar vermiş ve Hatemi yönetiminin bu teklifini reddetmiştir.²⁴

Hatemi yönetiminin nükleer krize yönelik izlediği ılımlı politikaya rağmen ABD, İran'a yönelik baskısının arttırılmasını savunmuştur. ABD'nin sürece ilişkin fikri İran'ın nükleer dosyasının, yani konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınması yönündeydi. Fakat, AB ülkelerinin de içerisinde olduğu UAEA Yönetim Kurulu üye ülkelerinin bir kısmı, ABD'nin Irak işgalinden sonra İran'ı hedeflediğini ve bu müdahaleyi haklı kılmak için de konunun BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasını istediğini savunuyordu. Bu nedenle de konunun direkt olarak BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmasına sıcak bakmamışlardır.

Bu süreçte, İran'a yönelik askeri müdahalede bulunulması veya ambargo uygulanması gibi izlenecek sert politikalara kendi çıkarları açısından sıcak bakmayan ve nükleer krizi AB'nin bütünleşmesi açısından bir fırsata dönüştürmeye çalışan AB üyesi ülkelerden Almanya, Fransa ve İngiltere krizin çözümüne yönelik ortak bir diplomatik girişim başlatma kararı almıştır. Nihayetinde de

²³ Samore, s. 17.

²⁴ Söz konusu teklifin gerçekleştiği süreci içeren 12 Mayıs 2003 tarihinde El Kaide tarafından Suudi Arabistan'da aralarında ABD'lilerin de bulunduğu Batı ülkeleri vatandaşlarına yönelik saldırı gerçekleştirilmiş ve bu saldırılarda toplamda yirmi altı kişi yaşamını yitirmiştir. Bu saldırıların ardından ABD yönetimi saldırının arkasındaki El Kaide'nin üst düzey yetkililerinin ve saldırıyı planlayanların İran'da yaşadıklarını iddia etmiştir. İran yönetimdeki reformistleri de İran'daki ABD karşıtı kesimi fazla kontrol edememekle suçlamıştır. Bu saldırı ABD'nin bu kararı almasında etkili olmuştur.

İran ile AB Üçlüsü (Almanya, Fransa ve İngiltere) arasında İran'ın nükleer programı üzerinde nükleer müzakereler başlamıştır. Hatemi yönetimi müzakerelerde yapıcı bir politika izlemiş ve taraflar arasında 2003 yılında, bağlayıcı niteliği bulunmayan *Tahran Deklarasyonu* imzalanmıştır. Söz konusu deklarasyon ile İran, UAEA ile tamamen işbirliği içerisinde olacağına ve nükleer programı konusunda şeffaflık sağlayacağına dair söz vermiştir. İran ayrıca bu deklarasyonla barışçıl amaçlı nükleer enerji elde etme haklarını saklı tutmak şartıyla uranyum zenginleştirme ve dönüşümü ile ilgili tüm faaliyetlerini gönüllü olarak askıya almayı ve Ek Protokol'ü²⁵ imzalamayı da kabul etmiştir.²⁶ Böylece nükleer krizde detant dönemine girilmiştir. Her ne kadar daha sonra kapsamı konusunda çıkan anlaşmazlık nedeniyle Tahran Deklarasyonu çökmüş olsa da taraflar arasında tekrar müzakereler gerçekleştirilmiş ve nihayetinde de 2004 yılında *Paris Anlaşması* imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma ile İran, NPT'nin 2. maddesi uyarınca nükleer silah üretmeyeceğini ve üretmek için araştırmalarda bulunmayacağını yeniden onaylamış, UAEA ile tamamen işbirliği içerisinde olacağını taahhüt etmiştir. İran ayrıca Ek Protokol'ü gönüllü olarak uygulamaya devam etmeyi ve uzun soluklu yeni bir anlaşma sağlanıncaya kadar güven inşası olarak uranyum zenginleştirme ve dönüşümü ile ilgili tüm faaliyetlerini askıya almayı da kabul etmiştir.²⁷ Böylece nükleer krizde ikinci detant dönemine girilmiştir. Fakat, Hatemi yönetiminin nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik izlediği ılımlı politikaya rağmen bu süreçte taraflar arasında nükleer krizi sona erdirecek nihai bir anlaşmaya, ABD'nin itirazları nedeniyle, varılamamıştır.

6-AHMEDİNEJAD YÖNETİMİNİN NÜKLEER KRİZE VE NÜKLEER MÜZAKERELERE YÖNELİK YAKLAŞIMI

2005 yılının Haziran ayında İran'da cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleştirilmiştir. ılımlı kimliği ile tanınan ve İslam Devrimi sonrasında nükleer programın yeniden hayata geçirilmesinde büyük bir rol oynayan İran'ın eski cumhurbaşkanı Rafsancani (1989-1997) de cumhurbaşkanlığı seçimlerine adaylığını koymuştur. Ancak uluslararası arenada özellikle de nükleer kriz nedeniyle İran aleyhine yaşanan gelişmeler söz konusu seçimlere yansımış ve nihayetinde de 24 Haziran 2005 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerin ikinci turunda, muhafazakâr kimliğiyle tanınan Tahran Belediye Başkanı Mahmud Ahmedinejad seçimleri kazanmıştır. 3 Ağustos 2005 tarihinde ise Ahmedinejad, cumhurbaşkanlığı makamını Hatemi'den resmen devralmıştır.²⁸

²⁵ 1998 yılında imzaya açılan Ek Protokol, UAEA denetçilerinin NPT üyesi ülkelerde izinsiz olarak denetim yapmasına, topraktan, havadan, sudan numuneler almasına ve uygun gördükleri kişilerle görüşmeler yapmasına olanak sağlayarak beyan edilen barışçıl nükleer faaliyetler dışında gizli başka faaliyetler yürütülüp yürütülmediğini tespit etme imkânı vermektedir.

²⁶ Tahran Deklarasyonu'nun metni için bkz. "Statement by the Iranian Government and Visiting EU Foreign Ministers", 21 Ekim 2003.

http://www.bits.de/public/documents/iran/Tehran_EU_Iran_Agreement03.pdf (Erişim: 20. 06. 2019)

²⁷ Anlaşma metninin tamamı için bkz. International Atomic Energy Agency, "Communication Dated 26 November 2004 Received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom Concerning the Agreement Signed in Paris on 15 November 2004", INFCIRC/637, 26 Kasım 2004

²⁸ Uzun bir süre Rafsancani ve Hatemi gibi ılımlı liderlerce yönetilen İran halkının muhafazakâr bir lidere yönelmesinin nedeni iç politik nedenlerden daha çok uluslararası arenada özellikle de nükleer krizin etkisiyle İran aleyhine yaşanan gelişmelerden kaynaklanıyordu. Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı makamını devraldığı dönemde İran; Hatemi yönetiminin, başta nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik, izlemekte olduğu ılımlı dış politikaya rağmen hâlâ G.W. Bush yönetimi tarafından şerh eksininin bir parçası olarak gösterilmeye devam ediliyordu. Üstelik İran, nükleer programı nedeniyle ABD tarafından askeri müdahale seçeneği ile tehdit ediliyor ve bu seçenek İran'ın bölgedeki en önemli rakibi İsrail tarafından da destekleniyordu. Bu nedenle uluslararası kamuoyunda Irak'tan sonra müdahale sırasının İran'a geleceği konuşuluyordu. İran; ABD ve müttefikleri tarafından 2001 yılında Afganistan'ın ve 2003 yılında da Irak'ın işgal edilmesiyle doğu ve batıdan fiilen kuşatılmış durumdaydı. Olası bir kötü senaryonun gerçekleşmesi halinde İran'ın donanmalarla Basra Körfezi'nden, yani güneyden de kuşatılma durumu vardı. Ülkelerinin içerisinde bulunduğu bu durum İran halkında bir kuşatılmışlık sendromunun doğmasına neden olmuştur. Bu da İran halkının önemli bir kısmının Batı'ya aynı sertlikte söylem içerisinde olan Ahmedinejad'a yönelmesini sağlamıştır.

Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı makamını devralmasıyla birlikte Hatemi'nin pragmatik dış politika anlayışı yerini ideolojik yönü çok daha ağır basan bir dış politika anlayışına bırakmıştır. Bu bağlamda Ahmedinejad cumhurbaşkanlığı süresince Hatemi'den farklı bir yol izleyerek dış politikada eski devrimci söylemleri yeniden canlandırmış ve ABD'nin sert tutumuna aynı dille cevap vermeyi tercih etmiştir.

İran dış politikasındaki değişim kendisini en net şekilde nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik sürdürülen politikada göstermiştir. Öyle ki Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı makamını devralmasından yalnızca bir hafta sonra 10 Ağustos 2005 tarihinde, İran tarafından Paris Anlaşması ile oluşan detant dönemini sona erdirecek olan İsfahan Nükleer Tesisleri'nde uranyum dönüşüm faaliyetlerine yeniden başladığını bildiren açıklama yapılmıştır.²⁹ Ayrıca Ahmedinejad da Eylül ayında gerçekleştirilen BM Genel Kurul Toplantısı'nda yaptığı konuşmada barışçıl amaçlı nükleer faaliyetlerde bulunma haklarından vazgeçmeyeceklerini açıklamıştır.³⁰ Nihayetinde de 10 Ocak 2006 tarihinde İran tarafından UAEA denetçilerinin gözetimindeki Natanz, Trash ve Farayand Teknik'deki toplamda elli iki mühür sökülerek çalışmalara başlanmıştır.³¹

Nükleer müzakerelerin de iyice çıkmaza girdiği bu süreçte Ahmedinejad, İsrail karşıtı çok sert açıklamalarda da bulunuyordu. Öyle ki Ahmedinejad, İsrail'in dünya haritasından silinmesi gerektiğinden bile bahsediyordu.³² Ahmedinejad yönetiminin nükleer müzakerelerdeki tavizsiz duruşu ve Ahmedinejad'ın uluslararası tansiyonu yükselten bu açıklamaları AB'nin nükleer krize yönelik izlediği politikada değişikliğe gitmesine neden olmuştur. Böylece AB, ABD'nin çizgisine yaklaşarak daha önce sıcak bakmadığı *zorlayıcı diplomasi* yöntemine yönelmiş ve İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesine sıcak bakmaya başlamıştır. Ahmedinejad'ın İsrail'e yönelik sert söylemlerine bir tepki de İran'ın nükleer alan dâhil stratejik işbirliği içerisinde olduğu Rusya'dan gelmiş ve Ahmedinejad'ın söylemleri kınanmıştır. Ayrıca 12 Ocak 2006 tarihinde, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov da İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesinden bahsetmiştir.³³ Nihayetinde de 31 Ocak 2006 tarihinde Londra'da gerçekleştirilen toplantıda Çin ve Rusya'nın İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesine engel olmamaları sağlanmıştır. 4 Şubat 2006 tarihinde ise UAEA Yönetim Kurulu, AB Üçlüsü'nün hazırladığı İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesini içeren taslağı oy çokluğuyla kabul etmiştir. Böylece UAEA Başkanı Muhammed El Baradei'in deyiimiyle *diplomasinin yeni evresi* başlamıştır.

İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne gönderilmesiyle birlikte İran ile nükleer müzakereleri BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ve Almanya'dan oluşan P5+1 ülkeleri gerçekleştirmeye başlamıştır. P5+1 ülkeleri ise nükleer krizin çözümüne yönelik *zorlayıcı diplomasi* yöntemini benimsemiştir. Ancak Rusya ve Çin'in nükleer krize yönelik tedbirli politikaları nedeniyle BM Güvenlik Konseyi tarafından İran'a yönelik hemen yaptırım kararları alma yoluna gidilmemiştir. Bu bağlamda BM Güvenlik Konseyi ilk adım olarak 29 Mart 2006 tarihinde oybirliğiyle bir açıklama yayınlamıştır.³⁴ Bu açıklamada UAEA'nın İran'ın nükleer programı ile ilgili yayınlamış olduğu karar ve raporlardan, İran'ın Ar-Ge'yi de içeren uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlaması ve UAEA ile olan işbirliğini askıya almasından kaygı duyulduğu belirtilmiştir. Ayrıca İran'dan tüm bu

²⁹ Bülent Aras, Fatih Özbay, "Dances with Wolves: Russia, Iran and the Nuclear Issue", *Middle East Policy*, Vol: XIII, No: 4, Winter 2006, s. 138.

³⁰ "Iran is Resolved to Pursue Nuclear Program", *CNN*, 18 Eylül 2005.

³¹ David Albright, Corey Hinderstein, "Iran's Next Steps: Final Tests and the Construction of a Uranium Enrichment Plant", *ISIS*, 12 January 2006, s. 1.

³² Nazila Fathi, "Wipe Israel 'Off the Map' Iranian Says", *The New York Times*, 27 Ekim 2005.

³³ Aras, Özbay, s. 140.

³⁴ United Nations Security Council, "Statement by the President of the Security Council", S/PRST/2006/15, 29 Mart 2006.

faaliyetlerini durdurması istenmiştir. Ahmedinejad yönetimi ise BM Güvenlik Konseyi'nin talebini yerine getirmek yerine, krizi daha da derinleştirecek bir adım atmıştır. Bu bağlamda 11 Nisan 2006 tarihinde Ahmedinejad %3,5 oranında uranyum zenginleştirmeyi başardıklarını açıklayarak İran'ı *nükleer devlet* ilan etmiş ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerine devam edeceklerini belirtmiştir.³⁵ Ahmedinejad yaptığı bir başka açıklamada ise İran'a bir saldırı gerçekleştirilmesi halinde saldırıların ellerinin kesileceğini ifade etmiştir.³⁶

İran'ın BM Güvenlik Konseyi tarafından kendisinden istenilen talepleri yerine getirmemesi ve İran ile P5+1 ülkeleri arasında gerçekleştirilen nükleer müzakerelerden sonuç alınamaması üzerine BM Güvenlik Konseyi tarafından 31 Temmuz 2006 tarihinde uyarı niteliğindeki 1696 sayılı karar alınmıştır. Kararda İran'dan Ar-Ge dâhil uranyum zenginleştirme ve dönüşümüyle ilgili tüm faaliyetlerini durdurması istenmiştir Fakat Ahmedinejad yönetimi bu karara uymayı da reddetmiştir. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi tarafından 23 Aralık 2006 tarihinde, 1737 sayılı yaptırım kararı alınmıştır. Daha sonra gerçekleştirilen müzakerelerden de sonuç alınamayınca BM Güvenlik Konseyi tarafından 24 Mart 2007 tarihinde 1747 sayılı, 3 Mart 2008 tarihinde 1803 sayılı, 9 Haziran 2010 tarihinde 1929 sayılı daha kapsamlı yaptırım kararları alınmıştır. Ayrıca Rusya ve Çin engeli nedeniyle BM Güvenlik Konseyi'nden istedikleri ölçüde yaptırım kararları çıkaramayan ABD ve AB, İran'a yönelik tek taraflı iktisadi ek yaptırım kararları alma yoluna da gitmiştir. Böylece, İran üzerindeki baskı daha da arttırılmıştır.³⁷

7-RUHANİ YÖNETİMİNİN NÜKLEER KRİZE VE NÜKLEER MÜZAKERELERE YÖNELİK YAKLAŞIMI

Ahmedinejad yönetiminin nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik izlediği ödün vermez politika nedeniyle zorlayıcı diplomasi kapsamında İran'a yönelik alınan yaptırım kararları İran ekonomisini oldukça olumsuz etkilemişti. Bir de sekiz yıl önce *yolsuzlukla mücadele* şiarıyla cumhurbaşkanlığı makamına gelen Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığının ikinci döneminde 2,8 milyar dolarlık yolsuzluk skandalı ortaya çıkmıştı.³⁸ Ayrıca 20 Ocak 2019 tarihinde ABD'de yönetimi devralan Barack Obama'nın nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik sürdürdüğü politikayla uluslararası arenada İran'a yönelik askeri müdahale tehdidi de büyük oranda geri planda kalmış, dolayısıyla da İran halkının bu konuda seçimlere yansiyacak kaygısı azalmıştı.³⁹ İran tüm bu gelişmelerin yaşandığı bir süreçte cumhurbaşkanlığı seçimlerine gitmiştir.

Geleneksel muhafazakar kesimden olmasına rağmen ılımlı, pragmatik ve reform yanlısı kimliğiyle tanınan Hasan Ruhani de cumhurbaşkanlığı seçimlerine adaylığını koymuştur.⁴⁰ Ruhani, Hatemi döneminde Ulusal Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği ve nükleer müzakerelerde İran'ın başmüzakereciliği görevini üstlenmişti. Müzakereler sırasında izlediği politika nedeniyle de ülkesinde *diplomat şeyh* olarak anılıyordu. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine adaylığını koyan isimlerden bir başkası

³⁵ "Iran Says It Joins 'Countries with Nuclear Technology' ", *CNN*, 12 Nisan 2006.

³⁶ David Fickling, "Iran 'Will Cut off Hands of Aggressors' ", *The Guardian*, 18 Nisan 2006.

³⁷ Gerek BM Güvenlik Konseyi gerekse AB ve ABD tarafından alınan yaptırım kararlarının içeriği ticaret, teknoloji, finans, askeri ve enerji alanlarını kapsıyordu.

³⁸ Bayram Sinkaya, "İran Cumhurbaşkanlığı Seçimi: Statüko ya da İtidalli Değişim", *Ortadoğu Analiz*, Temmuz 2013, Cilt: 5, Sayı: 55, s. 27.

³⁹ Obama yönetimi diyaloga açık olduklarına yönelik mesajlar vermiş ve yapıcı müzakereler üretmeye çalışmıştır. Ancak altını çizmek gerekir ki müzakerelerden istenilen sonucun elde edilemediği durumlarda yaptırımları *sopa* olarak kullanmaya devam etmiştir.

⁴⁰ Ruhani seçim sürecinde ekonomiyi kurtarma ve dünya ile etkileşime girme vaadinde bulunmuştur. (Steven Ditto, "Reading Rouhani: The Promise and Peril of Iran's New President", *The Washington Institute for Near East Policy*, Washington DC, 2013, s. 59.)

ise neo-radikal kesimi temsil eden ve nükleer müzakerelerde İran'ın mevcut başmüzakerecisi Sait Celili'ydi. Nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik iki farklı yaklaşımı temsil etmiş olan başmüzakerecilerin de yarışmış olduğu bu seçimi Rafsancani gibi reformcu elitlerin desteğini alan Ruhani kazanmıştır. Ruhani, 4 Ağustos 2013 tarihinde ise cumhurbaşkanlığı makamını Ahmedinejad'dan resmen devralmıştır.

Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı makamını devralmasıyla birlikte dış politikayı yürütmekle görevli seçkin kişilerde değişikliğe gidilmiştir. Ahmedinejad döneminde çoğu güvenlik bürokrasisinden gelen ve ideolojik nitelikleri ön planda olan yöneticilerin bazıları yerlerini bir kısmı Rafsancani ve Hatemi dönemlerinde de görev almış olan deneyimli kişiler olmak üzere dış dünyaya açık ve pragmatist seçkinlere bırakmıştır.⁴¹ Bu değişim çerçevesinde, Dışişleri Bakanlığı makamına yirmi yıl boyunca ABD'de yaşayan ve 2002-2007 yılları arasında İran'ın BM Büyükelçiliğini yapmış olan Muhammed Cevad Zarif getirilmiştir. Ruhani'nin bu tercihi Batılı çevreler tarafından takdirle karşılanmıştır.⁴²

Ruhani'nin dış politikadaki önceliği kuşkusuz nükleer kriz ve nükleer müzakereler, dolayısıyla da ülkesine yönelik uygulanan yaptırımların kaldırılması, olmuştur. Bu bağlamda Ruhani seçimleri kazanmasının ardından gerçekleştirdiği ilk basın toplantısında konuyu ele alarak ülkesinin nükleer programında daha fazla şeffaflık sağlamasının ülkesi üzerindeki *vahşi* ve *adaletsiz* olarak nitelendirdiği ekonomik yaptırımların hafifletilmesine yardımcı olacağını dile getirmiştir. Daha önceki cumhurbaşkanları gibi ülkesinin nükleer faaliyetlerinin yasal hakları olduğunu savunan Ruhani söz konusu basın toplantısında ayrıca, uluslararası topluma seslenerek başta komşuları olmak üzere dünya ile ilişkilerin iyileştirilmesine ihtiyaç olduğunu ve İran ile diğer ülkeler arasında dostça bağların kurulması için yeni bir fırsat yaratıldığını da belirtmiştir.⁴³

Ruhani'nin yapıcı söylemleri yalnız İran içerisinde değil, uluslararası alanda da yankı bulmuştur. Dolayısıyla da Ruhani'nin bu söylemleri nükleer krizin diplomasi yoluyla çözümü konusunda beklentilerin artmasını sağlamıştır. Nitekim, bu beklentiler boşa çıkmamış, Ruhani yönetimi nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik Ahmedinejad yönetimine kıyasla çok daha yapıcı bir politika izlemeye başlamıştır.

7.1-NİHAİ ANTLAŞMA: KAPSAMLI ORTAK EYLEM PLANI

Zorlayıcı diplomasi kapsamında İran'a yönelik alınan yaptırım kararları Ruhani yönetimini krizin çözümü konusunda uzlaşma arayışına götürürken, İran'ın yaptırım kararlarına rağmen nükleer programında önemli ölçüde mesafe kat etmesi de P5+1 ülkelerini uzlaşma arayışına götürmüştür.⁴⁴ Ayrıca gerek Obama'nın gerekse Ruhani'nin nükleer krizin çözümüne yönelik yapıcı söylem ve politikaları da nükleer krizin diplomasi yoluyla çözümü konusunda gerekli zemini oluşturmuştu. Bu atmosferde, krizin çözümü için İran ve P5+1 ülkelerinin temsilcileri 2013 yılının Ekim ve Kasım aylarında Cenevre'de yeniden bir araya gelmişlerdir. Kasım ayında gerçekleştirilen müzakerelerde taraflar kapsamlı bir çözüm için *Müşterek Eylem Planı (MEP)* adı verilen bir plan üzerinde anlaşmaya varmışlardır. İki aşamadan oluşan MEP'in ilk aşamasında İran'ın nükleer alanda; ABD, AB ve BM'nin de İran'a yönelik yaptırım kararlarında gönüllü olarak tedbirler üstlenmesi öngörülmüştür. MEP'in

⁴¹ Bayram Sinkaya, "Ahmedinejad'dan Ruhani'ye İran Dış Politikasında Değişim: 'İtidalli Dış Politika' ", *Ortadoğu Analiz*, Mart-Nisan, Cilt: 6, Sayı: 61, s. 32.

⁴² Bayram Sinkaya, "Cevad Zarif ve Değişen İran Dış Politikası", *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 10.08.2015. <http://orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4485?s=orsam|turkish> (Erişim: 25.06.2019)

⁴³ "Iran's President-elect Promises 'More Transparency' in Nuclear Program", *Radio Free Europe Radio Liberty*, 17 Haziran 2013.

⁴⁴ Ele alındığı üzere İran'a askeri müdahalede bulunma seçeneği Obama yönetimi tarafından geri plana atılmıştı. Ruhani gibi ılımlı bir yöneticinin de Obama yönetimini askeri müdahalede bulunduracak tahrirlerde bulunması beklenmiyordu.

ikinci aşamasında ise İran'ın nükleer programı konusunda kaygıların giderildiği ve İran'a yönelik yaptırımların kaldırıldığı uzun dönemli bir anlaşma üzerinde uzlaşıya varılması öngörülmüştür.⁴⁵ MEP üzerinde anlaşmaya varılmasının ardından Ruhani yaptığı açıklamada söz konusu anlaşmayla İran'ın nükleer haklarının teyit edildiğini belirtmiş ve asla nükleer silah üretme peşinde olmayacaklarını vurgulamıştır.⁴⁶

Öngörülen uzun dönemli nihai anlaşmaya varmak için taraflar arasında müzakerelere devam edilmiştir. Nihayetinde de 14 Temmuz 2015 tarihinde, nihai anlaşma olan *Kapsamlı Ortak Eylem Planı* (KOEP) üzerinde anlaşmaya varılmıştır.⁴⁷ KOEP'in önemli maddeleri şöyledir:

- 1- İran on beş yıl boyunca uranyum zenginleştirme seviyesini %3,67'ün üzerine çıkarmayacak.
- 2- İran'ın zenginleştirilmiş uranyum stoku on beş yıl boyunca 300 kg'ı geçmeyecek.⁴⁸
- 3- On beş yıl boyunca Natanz tesisi İran'ın Ar-Ge dâhil olmak üzere uranyum zenginleştirmeyle ilgili faaliyetlerini sürdüreceği tek alan olacak.
- 4- İran, Fordo tesisini fizik ve teknoloji merkezine dönüştürecek.
- 5- İran on yıl içerisinde santrifüj sayısını aşamalı olarak azaltacak ve bu süreçte Natanz tesisinde maksimum 5060 adet IR-1 model santrifüj kalacak. Daha gelişmiş santrifüj kullanmayacak.
- 6- Arak ağır su reaktörü, nükleer silah üretmeye uygun plütonyum üretmeyecek şekilde yeniden inşa edilecek. Ayrıca Arak ağır su reaktörü çalıştığı sürece bu reaktörün bütün kullanılmış yakıtları ihraç edilecek.
- 7- İran sahip olduğu tüm nükleer tesislere UAEA'nın düzenli olarak girişine izin verecek. Bunlara uranyum zenginleştireceği Natanz ve uranyum zenginleştirmeye son vereceği Fordo tesisleri de dâhil olacak.
- 8- İran'ın gerekli adımları attığının UAEA tarafından teyit edilmesinin ardından daha önce İran'ın nükleer programıyla ilgili alınmış olan ve ticaret, teknoloji, finans, enerji alanını kapsayan yaptırımlar kaldırılacak.⁴⁹

KOEP özetle İran'ın nükleer programının belirli bir süreliğine sınırlandırılması ve nükleer faaliyetlerinin sıkı bir denetime tabi tutulması karşılığında İran'a nükleer programı nedeniyle uygulanan yaptırımların kaldırılmasını ve İran'ın nükleer haklarının uluslararası toplum tarafından tanınmasını öngörmüştür.⁵⁰ Ayrıca belirtmek gerekir ki KOEP, krizin zorluğu ve tarafların birbirlerine

⁴⁵ "Joint Plan of Action", Cenevre, 24 Kasım 2013.

http://eeas.europa.eu/archives/docs/statements/docs/2013/131124_03_en.pdf (Erişim: 27.06.2019)

⁴⁶ "İran, Nükleer Programını Sınırlamayı Kabul Etti", *BBC Türkçe*, 24 Kasım 2013.

⁴⁷ "Joint statement by EU High Representative Federica Mogherini and Iranian Foreign Minister Javad Zarif Vienna, 14 July 2015", *European Union External Action*, 14 Temmuz 2015. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/3244/joint-statement-eu-high-representative-federica-mogherini-and-iranian-foreign-minister-javad_en (Erişim: 22.06.2019)

⁴⁸ İran'ın anlaşma imzalanılana kadarki mevcut düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum stoku 10,000 kg'dı. ("Parameters for a Joint Comprehensive Plan of Action Regarding the Islamic Republic of Iran's Nuclear Program", The White House Office of the Press Secretary, 2 Nisan 2015. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/04/02/parameters-joint-comprehensive-plan-action-regarding-islamic-republic-ir> (Erişim: 21.06.2019))

⁴⁹ Anlaşma metnin tamamı için bkz. "Joint Comprehensive Plan of Action", Vienna, 14 Temmuz 2015, <https://assets.documentcloud.org/documents/2165399/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf> (Erişim: 22.06.2019)

⁵⁰ KOEP, İran iç kamuoyunda tartışmalara da sebep olmuştur. KOEP'in destekçileri İran'ın nükleer programının uluslararası toplum tarafından tanınması ve yaptırımların kaldırılması bakımından, İran adına müzakereleri yürüten Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'i İran'ın efsanevi lideri Musaddık'a benzetirken; KOEP'in karşıtları ise İran nükleer programı üzerine konulmuş kısıtlamaların ve yaptırımların kaldırılmasının belirli koşullara bağlanmasına dikkat çekerek Zarif'i vatana ihanet ile suçlamışlardır. (Bayram Sinkaya, "Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyasetinde Süreklilik ve Değişim", *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, Temmuz 2016, No: 45, s. 2-3.)

yönelik güven eksikliği nedeniyle güven üzerine değil, taahhüt üzerine kurulmuştur.⁵¹ Taahhütlerinin yerine getirilmemesi ise nükleer krizin yeniden canlanması riskini taşımaktadır.

KOEP; 20 Temmuz 2015 tarihinde BM Güvenlik Konseyi, 17 Eylül 2015 tarihinde ABD Kongresi ve 13 Ekim 2015 tarihinde İran Meclisi tarafından onaylanmıştır. 16 Ocak 2016 tarihinde UAEA Başkanı Yukiya Amano tarafından İran'ın anlaşmanın uygulanması için gerekli hazırlıkları yaptığına ve yükümlülüklerini yerine getirdiğine dair raporu UAEA Yönetim Kurulu'na ve BM Güvenlik Konseyi'ne sunmasıyla da KOEP'in uygulama aşamasına geçilmiştir.⁵²

7.2-KOEP SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER VE İRAN'IN TEPKİSİ

KOEP'in uygulama aşamasına geçilmesinden kısa bir süre sonra ABD'de, Başkanlık seçimi sürecine girilmiştir. Söz konusu seçimlerde yarışan Cumhuriyetçi aday Donald Trump, 2016 yılının Mart ayında Yahudi lobisi American Israel Public Affairs Committee'de (Amerikan İsrail Kamu İşleri Komitesi) yaptığı konuşmada, ABD Başkanı seçilmesi durumunda birinci önceliğinin *tam bir felaket* olarak nitelendirdiği İran ile yapılan nükleer anlaşmayı ortan kaldırmak olacağını söylemiştir.⁵³ KOEP'in bu şekilde gündeme gelmesi üzerine İran dini lideri Hamaney, ABD Başkan adaylarının gelecekte nükleer anlaşmadan dönmeleri durumunda kendilerinin de anlaşmayı ateşe atacaklarını söylemiştir.⁵⁴ Trump'ın KOEP karşıtı söylemlerine tepki yalnızca İran ile de sınırlı kalmamıştır. AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, KOEP'in *çok taraflı anlaşma* olduğunu ve kendisinin görevinin de KOEP'in tam olarak uygulanmasını temin etmek olduğunu belirtmiştir. Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Sergey Ryabkov ise Trump'ın başlattığı tartışmayla ilgili olarak *"Biz altı ülkenin İran ile yaptığı anlaşmanın dengeli olduğunu ve uluslararası güvenliğe büyük katkı sunduğunu düşünüyoruz. Bu değerlendirmemiz değişmemiştir"* demiştir.⁵⁵

Trump, Başkanlık seçimlerini kazanıp Başkanlık makamını devralmasının ardından da KOEP karşıtı söylemlerine devam etmiştir. 13 Ekim 2017 tarihinde yaptığı açıklamayla ise bir adım daha ileri giderek, İran'ın nükleer anlaşmaya uymadığını belirtmiş⁵⁶ ve İran'ın anlaşmaya uyduğunu teyit etmeme kararı aldığını açıklamıştır.⁵⁷ Bunun üzerine Ruhani, Trump'ı asılsız ithamlarda bulunmakla suçlamış ve kendilerinin anlaşmaya yönelik taahhütlerini yerine getirmeyi sürdürdüklerini açıklamıştır. Ayrıca bu anlaşmanın sadece İran ve ABD arasında imzalanmadığını ve çok taraflı olan söz konusu anlaşmanın bir ülkenin kararıyla iptal edilemeyeceğini de belirtmiştir.⁵⁸ Trump'ın bu adımına AB, Rusya ve Çin'den de tepkiler gelmiştir.

Nihayetinde Trump uluslararası toplumun KOEP lehine sergilediği tutuma rağmen 8 Mayıs 2018 tarihinde KOEP'ten çekildiklerini ve İran'a yönelik yeniden yaptırım uygulayacaklarını

⁵¹ Anlaşmanın en önemli noktalarından biri ise *snap back* mekanizmasını öngörmesiydi. Buna göre, İran'ın anlaşmayı ihlal ettiği tespit edilirse otuz gün içerisinde BM Güvenlik Konseyi tarafından, kaldırılmış yaptırımlardan daha kapsamlı yeni bir yaptırım kararı alınacaktı. Söz konusu kararı almak için sunulan karar taslağının BM Güvenlik Konseyi'nde reddedilmesi durumunda ise askıya alınmış olan yaptırım kararları otomatik olarak yeniden uygulamaya konulacaktı. Böylece yaptırımların uygulanmasını önleyecek başta Rusya ve Çin olmak üzere BM Güvenlik Konseyi üye ülkelerinin veto haklarının önüne geçiliyordu.

⁵² "IAEA Director General's Statement on Iran", *International Atomic Energy Agency*, 16 Ocak 2016. <https://www.iaea.org/newscenter/statements/iaea-director-general%E2%80%99s-statement-iran> (Erişim: 21.06.2019)

⁵³ "Trump: Başkan Seçilirse İlk İş İran Anlaşmasını Feshedeceğim", *BBC Türkçe*, 22 Mart 2016.

⁵⁴ "Iran's Khamenei Threatens to 'Set Fire' to Nuclear Deal if West Violates", *Reuters*, 14 Haziran 2016.

⁵⁵ Sinkaya, "Trump...", s. 24.

⁵⁶ ABD'de söz konusu anlaşmanın onaylanmasıyla ilgili kabul edilen yasa, ABD Başkanı'nın her doksan günde bir İran'ın anlaşmaya uyum gösterdiğini teyit etmesini öngörmektedir. ABD Başkanı'nın İran'ın anlaşmaya uyum gösterdiğini teyit etmemesi halinde ise ABD Kongresi'nin İran'a yönelik yaptırım uygulanmasını gündeme alması gerekmektedir.

⁵⁷ "Iran Nuclear Deal: Trump 'Will not Sign Off Agreement'", *BBC News*, 13 Ekim 2017.

⁵⁸ "İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, ABD Başkanı Donald Trump'ın İran'la İlgili Açıklamalarına Yanıt Verdi." *Sputnik News*, 13Ekim 2017.

açıklamıştır. Bu bağlamda da İran'a yönelik iki aşamalı yaptırım kararı alınmıştır. Yaptırım kararının 7 Ağustos 2018 tarihinde uygulamaya konulan ilk aşamasında İran'ın ABD doları satın alması ve altın ve değerli madenlerle ticaret yapmasının yasaklanması; kömür, çelik, alüminyum ile otomotiv sektörüne yaptırımlar uygulanması; yolcu uçakları ve uçak parçaları ithalinin engellenmesi; el yapımı halı ve gıda ürünlerinin ihracının yasaklanması öngörülmüştür. 5 Kasım 2018 tarihinde uygulamaya konulan ikinci aşamada ise gemicilik sektörü, petrol ihracatı, İran Merkez Bankası ve enerji sektörü üzerindeki yaptırımların yeniden uygulamaya konulması öngörülmüştür. Bunun üzerine İran, ABD'nin tek taraflı yaptırımlarının iki ülke arasında 1955 yılında imzalanan ve 1957 yılında yürürlüğe giren *Dostluk Anlaşması*'ni ihlal ettiği gerekçesiyle konuyu Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) taşımıştır. 3 Ekim 2018 tarihinde UAD, ABD'ye söz konusu Dostluk Anlaşması'na attığı imzanın arkasında durması gerektiğini belirtmiş ve ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımların bir kısmının kaldırılmasına (insani ihtiyaçlarla ilgili olan mallara ve sivil havacılığı etkileyebilecek uçak parçalarının satışına dair uygulamaya başladığı yaptırımların kaldırılması) hükmetmiştir. Bunun üzerine ABD iki ülke arasında Dostluk Anlaşması'nın feshedildiğini açıklamıştır.

Trump yönetimi, 2019 yılının Nisan ayında ise İran'ın elit gücü olan Devrim Muhafızları'nın terör listesine alındığını açıklamıştır. Buna karşılık olarak İran da ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı'nı (CENTCOM) terör örgütü listesine almıştır. Artan gerilim neticesinde İran, ABD'nin KOEP'ten çekilme yıldönümü olan 8 Mayıs 2019 tarihinde KOEP'ten kısmen çekildiğini açıklamış ve anlaşmanın taraflarına İran'ın çıkarlarını koruyacak önlemler alması için altmış gün süre vermiştir. Dolayısıyla, kısa ve orta vadede gerilimin devam edeceği ve eğer tarafların kendilerini güvende hissedecekleri sürdürülebilir bir çözüm bulunmazsa bu gerilimin uzun vadede de bölgesel ve küresel ilişkileri etkileyeceği ortadadır.

SONUÇ

Sivil ve askeri boyutuyla nükleer teknoloji, bu teknolojiye sahip olan ülkenin askeri, ekonomik ve prestij gibi konularda güçlenmesine ve buna paralel olarak da o ülkenin dış politikasının güçlendirilmesinde/kapasitesinin artırılmasında (daha bağımsız hareket edebilmesi, perspektifinin genişlemesi ve hedefe daha kolay ulaşabilmesi) çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle nükleer teknoloji, buna sahip ülkeye uluslararası arenada etkili bir aktör olabilme yolunda çok önemli bir avantaj sağlamaktadır. Fakat her ne kadar nükleer teknolojinin sivil boyutuyla kullanımı bir uluslararası anlaşma olan NPT ile her üye ülkenin meşru hakkı olarak tanınmış olsa da, nükleer teknolojinin askeri boyutuyla kullanımı, yani uluslararası arenada rakiplere karşı çok önemli bir caydırıcılık avantajı kazandıran nükleer silahlara ulaşımı, bu silahların tahrip gücünün yüksekliği ve dolayısıyla da güç dengelerini değiştiren niteliği nedeniyle yine söz konusu anlaşma ile belirli ülkeler dışında diğer ülkelere yasaklanmıştır. Bu durum ise bu güçten mahrum kalmak istemeyen ülkeleri NPT'yi imzalamayarak, NPT'den çekilerek yahut da NPT'yi imzalayarak ama bu anlaşmayı ihlal ederek gizli bir şekilde nükleer faaliyetlerde bulunmaya zorlamıştır.

İran'ın sahip olduğu nükleer programın gelişim süreci incelendiğinde Şah yönetimini bu konuda motive eden en önemli dinamiğin de nükleer teknolojinin dış politikanın güçlendirilmesindeki rolü olduğu görülmektedir. İran'ı başta bölge olmak üzere uluslararası arenada etkili bir aktör haline getirmek isteyen Şah yönetimi, bu hedef doğrultusunda nükleer programı İran dış politikasının güçlendirilmesinde önemli bir araç olarak görmüş ve bu konuda oldukça istekli adımlar atmıştır. Ayrıca her ne kadar Şah yönetimi mevcut durumda nükleer teknolojiyi yalnızca sivil boyutuyla amaçladıklarını belirtmiş olsa da elde edilen bulgular Şah yönetiminin yapmış olduğu açıklamaların aksine ve imzacısı olduğu NPT'ye rağmen nükleer teknolojiyi askeri boyutuyla da amaçladığını ortaya koymaktadır.

İslam Devrimi'nin ardından İran'ın nükleer programı her ne kadar dini, ekonomik ve siyasi nedenlerle kesintiye uğramış olsa da çok geçmeden Şah yönetimi ile aynı hedefle ve yine en az Şah yönetiminde olduğu kadarki istekle yeniden hayata geçirilmiştir. Fakat İslam Devrimi sonrasında İran'ın başta bölge olmak üzere uluslararası arenada büyük güçlerin aleyhine dengelerin değişmesini hedef alan dış politika anlayışı nedeniyle İran'ın sahip olduğu nükleer programın sivil boyutu bile İran'ın nükleer silah elde edeceği kuşkusuyla özellikle ABD ve İsrail tarafından kabul edilemez bulunmuştur. Bu nedenle de İran'ın nükleer alandaki faaliyetlerine uluslararası baskı uygulanmaya başlanmıştır. Bu engelin üstesinden gelmek isteyen İran ise gizli nükleer faaliyetlere yönelmiş ve işbirliğine gidilecek yeni müttefikler arayışı içerisine girmiştir. UAEA'nın ve istihbarat örgütlerinin raporlarına göre, İran'ın söz konusu gizli faaliyetleri 2002 yılının ortalarına kadar nükleer teknolojinin askeri boyutunu da kapsamıştır.

2002 yılında İran'ın nükleer alanda yürütmüş olduğu gizli faaliyetlerinin gün yüzüne çıkmasıyla birlikte İran ile ABD arasında, kısa bir süre içerisinde UAEA, AB, BM, Rusya ve Çin gibi önemli aktörlerin de dâhil olduğu, nükleer kriz ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, İran'dan derhal nükleer programını askıya alması, hatta uranyum zenginleştirme ve dönüşümü ile ilgili tüm faaliyetlerini daimi olarak terk etmesi istenmiştir. Özellikle nükleer programı konusunda İran üzerindeki mevcut baskı da arttırılmıştır. Ancak NPT ile sağlanan meşru haklarından vazgeçilmesinin, dolayısıyla da baskılara boyun eğilmesinin rakipleri ve ekseni etrafına almak istediği aktörler karşısında prestij kaybedilmesi ve İslam Devrimi'nden bu yana oluşturulmaya çalışılan kendisini merkeze alan yeni bir eksen yaratma hedefinde büyük bir yenilgi anlamına geldiğinin bilincinde olan İran, bu süreçte kendisine yönelik artan baskılara boyun eğmek yerine, tahrikten uzak durarak ve uluslararası kaygıyı azaltacak adımlar atarak nükleer programının arkasında durmayı tercih etmiştir. Fakat İran'ın bu tercihi kendisine yönelik askeri müdahale riskini de beraberinde getirmiştir. Böylece nükleer kriz başta rejim olmak üzere İran için bir beka sorunu haline gelmiştir. Dolayısıyla İran'ın nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik izleyeceği politika İran dış politikasının en önemli gündem ve dinamiğini oluşturmuştur.

Nükleer krizin çözümü konusunda taraflar arasında uzun yıllar süren zorlu müzakereler sonucunda KOEP üzerinde anlaşmaya varılmıştır. KOEP ile İran'ın nükleer programı belirli bir süreliğine sınırlandırılmış ve nükleer faaliyetlerine sıkı bir denetim getirilmiştir. Ancak buna rağmen KOEP, İran açısından son derece önemli bir kazanım olmuştur. Çünkü KOEP ile İran'ın nükleer hakları uluslararası toplum tarafından tanınmıştır. Üstelik İran'ın kendisine en önemli rakip/düşman olarak tanımladığı, İran'ın nükleer programının en önemli karşıtı ve krizin en başından beri askeri seçeneği gündeme getiren ABD de buna dâhildir. ABD'nin İran'ı muhatap alması ve İran'ın nükleer haklarını tanınması krizin en başından beri askeri seçeneği gündeme getiren bir diğer ülke ve İran'ın bölgedeki en önemli rakibi olan İsrail'e karşı da büyük bir kazanımdır. Yapıtlarının kalkmaya başlamasıyla İran ekonomik açıdan nefes almaya da başlamıştır. Öyle ki nükleer kriz süresince %40 seviyelerini gören enflasyon oranı yapıtlarının kalkmasıyla birlikte 2016 yılında uzun yıllar sonra ilk kez tek haneli seviyeye düşmüştür. Ayrıca KOEP'in uygulamaya konulmasıyla öncelikli gündemi nükleer kriz ve nükleer müzakerelerden büyük oranda sıyrılan İran, bölgesinde yaşanan gelişmelere de daha fazla odaklanma fırsatı bulmuştur. Altı çizilmesi gereken önemli noktalardan bir diğeri ise İran'ın KOEP ile, gerek ekseni etrafına toplamak istediği aktörlere gerekse bölgedeki ve uluslararası arenadaki rakipleri dahil diğer uluslararası aktörlere rüştünü ispat etmeyi başarmasıdır.

Ancak tüm bu kazanımlara rağmen KOEP, İran açısından kesin bir zafer değildir. Çünkü belli bir süreliğine de olsa İran'ın nükleer programı önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Ayrıca her ne kadar İran her defasında nükleer silah elde etmeyeceğini açıklasa da konuya ilişkin olası fikir değişikliğinde, uygulanacak olan sıkı denetimler nedeniyle İran'ın nükleer silaha ulaşması da oldukça zorlaşmıştır. Bu da KOEP

uygulamada olduğu sürece İran'ın nükleer silaha sahip olmanın kendisine vereceği avantajdan mahrum kalacağı anlamına gelmektedir. Öyle ki Zarif de "hepimiz için büyük bir başarı" diye nitelediği KOEP'in bir zafer olmamasına dikkat çekmiş ve KOEP ile mükemmel bir sonuç elde edilemediğini vurgulamıştır. Dini lider Hamaney de KOEP'i "ne iyi ne kötü" olarak tanımlamıştır.

KOEP'e yönelik yukarıda yapılan değerlendirmeler göz önüne alındığında KOEP'in İran'ın nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik izlemiş olduğu politikasının kesin bir zaferi olmasa da çok önemli bir başarısı olduğu sonucuna varılmaktadır. Yalnız, Obama yönetiminin nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik izlediği ılımlı politikanın göz ardı edilerek KOEP'e salt İran'ın nükleer krize ve nükleer müzakerelere yönelik izlediği politika sonucunda ulaşıldığı çıkarımına varmak son derece hatalı olacaktır.

Belirtmek gerekir ki krizin zorluğu ve tarafların birbirlerine yönelik güven eksikliği nedeniyle KOEP güven üzerine değil, taahhüt üzerine kurulmuştur. Bu nedenle KOEP, nükleer krizi direkt olarak sonlandırmak yerine dondurarak belirli bir süre sonra sonlandırmayı öngörmüştür. Dolayısıyla tarafların taahhütlerini yerine getirmemesi nükleer krizin yeniden canlanması riskini beraberinde getirmektedir. Bu nedenle de Trump yönetiminin KOEP'ten çekilmesi ve İran'a yönelik yaptırımlar uygulamaya koyması nükleer krizin yeniden canlanması riskini en üst seviyeye çıkarmıştır.

Yine de unutulmamalıdır ki KOEP yalnızca ABD ile İran arasında imzalanan iki taraflı bir anlaşma değil, İran ile P5+1 ülkeleri arasında imzalanan ve BM Güvenlik Konseyi tarafından da onaylanan çok taraflı bir anlaşmadır. Bu nedenle İran taahhütlerini yerine getirdiği ve KOEP'e taraf diğer aktörlerin de ABD yaptırımlarının etkisini önleyebildiği sürece KOEP yürürlükte kalmaya devam edecektir. Ayrıca İran'ın taahhütlerini yerine getirmesine rağmen KOEP'in iptal edilmesi veya etkisiz hale getirilmesi İran'ı uluslararası kamuoyunda *krizin haklı tarafı* durumuna getirecektir.

KAYNAKÇA

- "IAEA Director General's Statement on Iran", *International Atomic Energy Agency*, 16 Ocak 2016. <https://www.iaea.org/newscenter/statements/iaea-director-general%E2%80%99s-statement-iran> (Erişim: 21.06.2019)
- "Iran is Resolved to Pursue Nuclear Program", *CNN*, 18 Eylül 2005.
- "Iran Nuclear Deal: Trump 'Will not Sign Off Agreement'", *BBC News*, 13 Ekim 2017.
- "Iran Says It Joins 'Countries with Nuclear Technology' ", *CNN*, 12 Nisan 2006.
- "Iran's President-elect Promises 'More Transparency' in Nuclear Program", *Radio Free Europe Radio Liberty*, 17 Haziran 2013.
- "Iran's Khamenei Threatens to 'Set Fire' to Nuclear Deal if West Violates", *Reuters*, 14 Haziran 2016.
- "Iran's Supreme Leader Bans Negotiations with US", *Al Jazeera America*, 7 Ekim 2005.
- "İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, ABD Başkanı Donald Trump'ın İran'la İlgili Açıklamalarına Yanıt Verdi." *Sputnik News*, 13 Ekim 2017.
- "İran, Nükleer Programını Sınırlamayı Kabul Etti", *BBC Türkçe*, 24 Kasım 2013.
- "Joint Comprehensive Plan of Action", Vienna, 14 Temmuz 2015, <https://assets.documentcloud.org/documents/2165399/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf> (Erişim: 22.06.2019)
- "Joint Plan of Action", Cenevre, 24 Kasım 2013. http://eeas.europa.eu/archives/docs/statements/docs/2013/131124_03_en.pdf (Erişim: 27.06.2019)
- "Joint statement by EU High Representative Federica Mogherini and Iranian Foreign Minister Javad Zarif Vienna, 14 July 2015", *European Union External Action*, 14 Temmuz 2015. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/3244/joint-statement-eu-high-representative-federica-mogherini-and-iranian-foreign-minister-javad_en (Erişim: 22.06.2019)
- "Parameters for a Joint Comprehensive Plan of Action Regarding the Islamic Republic of Iran's Nuclear Program", The White House Office of the Press Secretary, 2 Nisan 2015. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/04/02/parameters-joint-comprehensive-plan-action-regarding-islamic-republic-ir> (Erişim: 21.06.2019)

- "Statement by the Iranian Government and Visiting EU Foreign Ministers", 21 Ekim 2003. http://www.bits.de/public/documents/iran/Tehran_EU_Iran_Agreement03.pdf (Erişim: 20. 06. 2019)
- "Trump: Başkan Seçilirse İlk İş İran Anlaşmasını Feshedeceğim", *BBC Türkçe*, 22 Mart 2016.
- Albright, D. and Hinderstein, C. (2006). Iran's Next Steps: Final Tests and the Construction of a Uranium Enrichment Plant. *ISIS*, 12 January.
- Aras, B. ve Özbay, F. (2006). Dances with Wolves: Russia, Iran and the Nuclear Issue. *Middle East Policy*, Vol: XIII, No: 4, Winter, s.132-147.
- Ata, K. (2012). *Bariş İçin Atom Programı'nın Türkiye'de Çekirdek Fizikinin Kurumsallaşmasına Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Department of Defence National Military Command Center, "Further Remarks by Shah on Nuclear Weapons", 25 Haziran 1974. <http://nsarchive.gwu.edu/nukevault/ebb268/doc01b.pdf> (Erişim:02.07.2019)
- Department of Defence National Military Command Center, "Interview with Shah", 24 Haziran 1974. <http://nsarchive.gwu.edu/nukevault/ebb268/doc01a.pdf> (Erişim: 01.07.2019)
- Ditto, S. (2013). Reading Rouhani: The Promise and Peril of Iran's New President. *The Washington Institute for Near East Policy*, Washington DC.
- Fathi, N. (27 Ekim 2005). Wipe Israel 'Off the Map' Iranian Says'. *The New York Times*.
- Fickling, D. (18 Nisan 2006). Iran 'Will Cut off Hands of Aggressors', *The Guardian*.
- International Atomic Energy Agency, "Atoms for Peace Speech", <https://www.iaea.org/about/history/atoms-for-peace-speech>, (Erişim: 02.07.2019)
- International Atomic Energy Agency, "Communication Dated 26 November 2004 Received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom Concerning the Agreement Signed in Paris on 15 November 2004", INFCIRC/637, 26 Kasım 2004.
- International Atomic Energy Agency, "The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", INFCIRC/140, 22 Nisan 1970.
- Kibaroglu, M. (2006). "İran'ın Nükleer Programı: Aktörleri ve Etkileri", (Ed. Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sankaya), *Kaosa Doğru İran: Güncel İran İncelemeleri İçinde*, Ankara: Fark Yayınları, s.71-120.
- Sahimi, M. (2 Ekim 2003). "Iran's Nuclear Program-Part I: Its History", *Payvand*. <http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html>, (Erişim:01.07.2019)
- Sahimi, M. (2019). "Iran's Nuclear Energy Program-Part V: From the United States Offering Iran Uranium Enrichment Technology to Suggestions for Creating Catastrophic Industrial Failure", <http://www.payvand.com/news/04/dec/1186.html> (Erişim:01.07.2019)
- Sandıklı, A. ve Emeklier, B. (2019). "İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri. s. 418-449. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf> (Erişim 25.06.2019)
- Sciolino, E. (31 Ekim 1991). "Report Says Iran Seeks Atomic Arms", *The New York Times*.
- Sciolino, E. (22 Haziran 2003). "The World; Nuclear Ambitions Aren't New for Iran", *The New York Times*. Global Security, <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/natanz.htm> (Erişim: 26. 06. 2019)
- Sinkaya, B. (?). Ahmedinecad'dan Ruhani'ye İran Dış Politikasında Değişim: 'İtidalli Dış Politika'. *Ortadoğu Analiz*, Mart-Nisan, Cilt: 6, Sayı: 61, s. 30-33.
- Sinkaya, B. (2015). "Cevad Zarif ve Değişen İran Dış Politikası", *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*. <http://orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4485?s=orsam|turkish> (Erişim: 25.06.2019)
- Sinkaya, B. (2013). İran Cumhurbaşkanlığı Seçimi: Statüko ya da İtidalli Değişim. *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 5, Sayı: 55, s. 23-32.
- Sinkaya, B. (2016). Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyasetinde Süreklilik ve Değişim. *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, No: 45.
- The International Institute for Strategic Studies, *Iran's Strategic Weapons Programmes: A Net Assessment*, ed., Gary Samore, Routledge Taylor and Francis Group, New York, 2005.
- United Nations Security Council, "Statement by the President of the Security Council", S/PRST/2006/15, 29 Mart 2006.
- Zarif, M. J. (2007). Tackling The Iran-U.S. Crisis: The Need for a Paradigm Shift. *Journal of International Affairs*, Spring/Summer, Vol: 60, No: 2, s. 73-94.